

Népešy Noémi – Horváth Péter – Perényi Roland

**A BUDAPEST-HATÁS
FŐVÁROSI KÖTŐDÉSEK ÉS IDENTITÁSOK
(KIÁLLÍTÁSISMERTETŐ)**

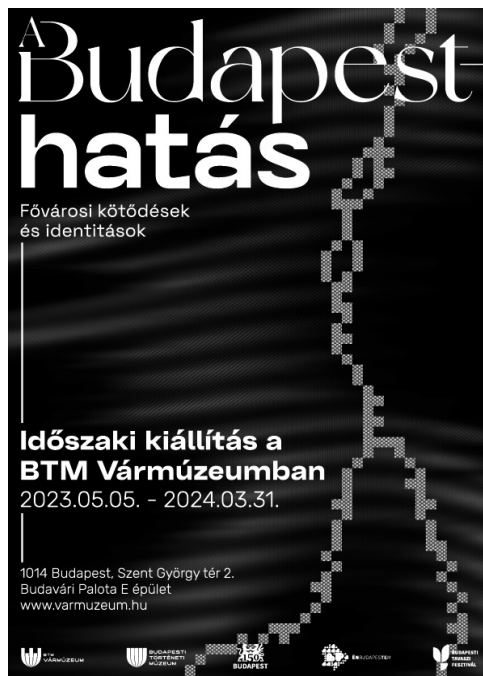
A Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumban 2023. május 5. – 2024. március 31. között nyitva tartó időszaki kiállítás Budapest Főváros egyesítésének 150. évfordulója alkalmából készült. A kiállítás kurátora: Népešy Noémi, társkurátorai: Horváth Péter és Perényi Roland.

A koncepcióalkotás során tudatos választás volt, hogy a kiállítás szakítson a hagyományos 150 év – 150 tárgy jellegű koncepcióval, és elsődlegesen a város jelenére reflektáljon, tegye ezt úgy, hogy a benne élők történeteinek keresztül mutassa be a város sokszínűségét. Budapest mai társadalma a város múltjában gyökerezik, így a kiállításban ötvöződhetett a múlt és a jelen. A korábbi három önálló település – Pest, Buda és Óbuda – közigazgatási egységbe történő egyesítése (1873) önmagában hordozta a különböző társadalmi helyzetű, vagyonú, nyelvű, vallású és etnikumú lakosság óhatatlan keveredését, amelyet a szinte állandó, de eltérő intenzitású betelepítés egészített ki és formált az elmúlt 150 évben is. Mindez egy olyan multikulturális halmazt hozott létre, amelyben a másfél évszázados örökség minden entitása és közössége a saját identitásával és szerepével jelen van, összetett kapcsolatrendszert alkotva.

A főváros olvasztótégely jellege, az eltérő szokásokkal, életmóddal, kultúrával rendelkező egyének és közösségek egymás mellett élése, egymásra hatása befolyásolta és formálta az egyén identitásának alakulását és hozzájárult társadalmi identitása alakulásához. A város lakosa igyekszik egyedi és megismételhetetlen tagjává válni a városi társadalomnak, ugyanakkor törekszik arra, hogy a hozzá hasonlókkal kapcsolatokat alakítson ki, közösségeket hozzon létre, vagy csatlakozzon hozzájuk, miközben a tőle eltérőkkel szemben is meghatározza önmagát.

Az egyén az identitását a fizikai környezet viszonyában is definiálja, amely a helykötődés és helyi identitás fogalmában ragadható meg. A történelem során egymást követő társadalmak beleírják magukat egy adott fizikai környezetbe. Ez a tárgyi környezet a megszokott napi tevékenységek során észrevétlenül jelen van az egyén életében, hatással van rá és kialakíthat érzelmi és tudati viszonyulást, mélyebb kötődést, amely beépül(het) az identitásba. A helyi identitás értelmezhető egy város egésze, városrészek, egy kerület, de akár egy utca viszonylatában is.

A Budapest egyesítésének 150. évfordulójára készült időszaki kiállítás alapvetően audiovizuális tartalomra épül, amelyben a felkért interjúalanyok mesélnek

a fővárossal kapcsolatos érzéseikről, identitásukról és kapcsolatukról. Az előzetesen meghatározott szempontok alapján kiválasztásra került 41 interjúalany részben ismert, részben civil személy. Ők mesélnek arról, hogy milyen a viszonyulásuk a városhoz, az identitásukban milyen helyet foglal el Budapest, annak mely részeihez kötődnek, ezt eredetük-származásuk mennyire határozza meg, családi-egyéni narratívájuk mely rétegében kapott helyet a főváros.

A kiállítás a megvágott interjúkat az alábbi hét tematikus egységben mutatja be:

- a közös történelmi múlt;
- az eredet, a származás szerepe az identitásban;
- az épített örökség szerepe az identitásban;
- a lokalitás szerepe az identitásban;
- a kulturális tényezők hatása az identításra;
- a közösségek szerepe az identitásban;
- a családtörténet, az egyéni narratíva szerepe az identitásban.

A kiállítás másik egységében, az úgynevezett pad installációban pedig az „utca embere” kapott szerepet. A Széll Kálmán téren, a Bosnyák téren, a Határ úton és a Deák téren rövid hangalapú miniinterjúk készültek, amelyek elsődlegesen szabad asszociációk formájában olyan kérdésekre keresték a választ, hogy Budapest

milyen szín, hang, illat lehet, vagy ha „Budapest bejönne az ajtón”, milyen ember lenne. Ehhez társultak olyan kérdések, amelyek a város szimbólumait, a várossal kapcsolatos büszkeségeket vagy ellenérzéseket firtatták, valamint a városegysítés tényének ismeretére voltak kíváncsiak.

Önálló elemként, az úgynevezett Duna installációban Budapesthez kötődő irodalmi alkotások jelennek meg, ezzel is színesítve a fővárosról kialakult képet.

A megálmodott installációval egy újszerű, modern és élő kiállítás jött létre, ahol a látogatók nemcsak a bemutatott anyagokon keresztül ismerhetik meg az azonos vagy sokszor eltérő budapesti identitásokat, hanem maguk is aktív szereplői a tárlatnak, hiszen valójában az nemcsak nekik, hanem róluk is szól.

Az időszaki kiállításához egy nagyméretű külső installáció tartozik – a kiállítótér előtt az úgynevezett Barokk csarnokban épült fel –, amely egy önálló multimédiás művészeti alkotás. A négyzetes zárt térben Budapesthez kapcsolódó filmfelvételek, zenék, hangok, effektek várják a látogatókat, mintegy bevezetőként inspirálva őket a kiállításra. A bemutatott multimédiás anyaghoz hosszabb időn át zajlott a felhasználni kívánt film- és zenerészletek összeválogatása, amelynél elsődleges szempont a Budapestre jellemző világ és hangulat – sokszor nosztalgikusnak szánt – bemutatása.

A modern technikai megoldások mellett, illetve azokat vegyítve, több hagyományos kiállítási elem is szerepet kapott az időszaki tárlaton. Ezek a felületeken – a kevés kiállított tárgy mellett – Budapest 150 éves története rajzolódik föl. A kiállítás bevezető részében, általános feliratok (falmatrica) formájában kilenc szöveg utal a főváros egy-egy olyan időpontjára, amikor a fővárosi identitást nagyban meghatározó és befolyásoló esemény történt. Ez a hatás vagy impresszió számos okból kialakulhat, azonban olyan erősségűnek kell lennie, hogy az adott település közösségi emlékezetében relevánssá váljon. Az ezáltal kiváltott kollektív emlékezet több alakban integrálódik az adott közösség – lokális vagy nagyobb kiterjedésű – identitásába, organikus része lesz a település történetének, a lakosság hétköznapi életének. Ezek a közös pontok szinte olyanok, mint az időkapszulák, amelyek úgy őrzik meg és adják tovább a múlt egy-egy fejezetét, hogy közben látens módon alakítják a város átfogó történetét. Ez a szakasz a kiállításban az *Időkapszulák* nevet kapta. Az időkapszulákat a dátumokhoz kötött szereplőktől származó idézetek teszik személyessé és érdekessé, ezzel is utalva a kiállítás szubjektív, egyedi jellegére, amely később kiteljesedik és közösségi élménnyé válik.

A magyar főváros 150 éves történetéhez érthetően számos ilyen jellegű időkapszula kapcsolódik, amelyből a kiállítás tervezésekor kilenc eseményt, illetve évszámot választott ki a szakmai stáb. Ehhez a kilenc időkapszulához tartoznak azok a kortárs szereplők – a személyek és az évszámok kiválasztása szubjektív módon történt –, akik saját szavaikkal mesélnek a konkrét eseményekről. A kiválasztott személyek között vegyesen vannak férfiak és nők, ismert és kevésbé ismert személyek.

Az időkapuszulákban szereplő események, évszámok és a hozzájuk tartozó személyek a következők: városegyesítés (1873) – Kármayer Károly, Budapest első polgármestere; Millennium (1896) – Krúdy Gyula író; a forradalmak hatása (1920) – Blaha Lujza színésznő; Budapest ostroma (1945) – Slachta Margit katolikus szerzetesnő; Nagy-Budapest létrejötte (1950) – Harrer Ferenc várospolitikus; forradalom (1956) – Koszmovszky Edina szabadságharcos; az első budapesti metró átadása (1970) – Bíró Endre metróvezető; Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése (1989) – Nagy Erzsébet, a kivégzett miniszterelnök lánya; Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz (2004) – Konrád György író. Az általuk megfogalmazott, átélt és leírt élmények egyéni szemszögből illusztrálják a történéseket, amelyek nemcsak a személyes identitást határozták meg alapvetően, hanem a közösséget is.

A 150 év történelmének kronologikus bemutatása szintén a megszokottaktól eltérő stratégia szerint és módon valósult meg a tárlatban. A kiállítás történeti installációnak nevezett eleme egyfelől egy „időgép”, másfelől végigvezeti a látogatót Budapest elmúlt 150 évén, egészen pontosan az 1873–2004 közötti korszakon. A PC-vel és projektorokkal működő szerkezet két részből áll. Az installáció mindkét részét a látogató tudja működtetni, előre és hátra lépve a virtuális időszalagon vagy tetszés szerint válogatva az egyes kiállítási egységekhez tartozó témák között. Egy kronológiai szalagon lehet eligazodni és ismereteket szerezni a főváros legfontosabb eseményeiről, amely a magyar és angol nyelvű rövid ismertetőktől és a gazdag képanyagtól lesz informatív. Az installáció másik része a kiállítás hét tematikai egységéhez illeszkedik, amelyben olyan témák (személyek, földrajzi helyek, események, intézmények, közösségek) kerülnek bemutatásra, amelyek válogatása szintén szubjektív módon történt, és a főváros színes, összetett történetét, struktúráját szemléltetik. Tematikai egységenként hét kártyán (összesen 49 kártya van) lehet egy-egy adott témát kiválasztani és az eszközön megjeleníteni.

A tematikai egységekhez tartozó rövid szövegek címei:

Városegyesítés: Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Városegyesítés, Nagy-Budapest létrejötte, Buda és a városegyesítés, Pest és a városegyesítés, Óbuda és a városegyesítés, Ráth Károly – Budapest első polgármestere.

Olvasztótéglény: etnikai, vallási elemek szerepe az identitásban – Betelepülés-bevándorlás, Budapesti zsidóság/zsidó Budapest, Németek Budapesten, Szláv etnikumok Budapesten, Budapesti cigányság, Budapest az iparközpont, Felekezeti megosztottság a városegyesítéskor (1873).

A város terei: az épített örökség szerepe az identitásban – Blaha Lujza tér, Váci utca, Király utca, Tabán, Moszkva tér, Gellérthegy, Reprezentatív Budapest.

Lokális identitás: a lakóhely szerepe az identitásban – Az óbudai cegaj, Havanna lakótelep, Tripolisz-Angyalföld, Rózsadomb, Wekerletelep, Lakótelepi szubkultúrák, Peremkerületek helyi identitása.

Kulturális elemek szerepe az identitásban – Budapesti romkocsmák, Pesti nyelv, Pesti vicc és humor, Budapesti színházak, Budapest underground, Budapest filmek, Budapesti kávéházak.

A közösség szerepe az identitásban – Budapesti Fesztiválzenekar, Szurkolói közösségek Budapesten, Krisna-tudatú hívők Budapesten, Hajléktalanokat segítő közösségek, Gaudiopolis, Egyetemisták Budapesten, Munkahelyi közösség és identitás – Óbudai Hajógyár.

Narratíva-élettörténet: a hagyomány szerepe az identitásban – Harrer Ferenc, Podmaniczky Frigyes, Ráday Mihály, Ady Endre, Szabó család, Neumann János óbudai főrabbi, Budapesti vendéglátós dinasztiák.

A látogatóközönség bevonását a különböző interaktív kiállítási elemek segítik a téma könnyedebb feldolgozásában. Ilyen eszköz a cipő és kalap installáció, budapesti kukker (nézegető), valamint egyes multimédiás eszközök, lehetőségek. Az ezekhez tartozó tartalmak összeállítása és kiválogatása kuratori vezetéssel szintén az alkotógárda munkája volt.

A budapesti identitás kérdését a kiállítás gerincét adó interjúk mellett a BTM Kiscelli Múzeumában őrzött újkori várostörténeti, valamint képzőművészeti gyűjteményekből származó tárgyak helyezik történeti kontextusba. Az eredetiben kiállított tárgyak a kiállítás hét tematikus egységéhez kapcsolódva kerültek a kiállítótérbe.

Az első, *Várostörténet – városegysítés* című tematikus részben a főváros egyesítését szentesítő 1872. évi XXXVI. törvénycikk nyomán megválasztott polgármesterhez, Kamermayer Károlyhoz kapcsolódó tárgyak láthatók. Miközben Budapest főpolgármestere a végrehajtó hatalom képviselőjeként állt a főváros élén, addig a polgármestert a fővárosi törvényhatóság a saját tagságán belülről választotta meg. Az első polgármester-választásra négyen jelentkeztek, mindannyian Pest város vezető tisztségviselői voltak. A polgármester személyéről a főpolgármester elnökletével működő kijelölő választmány döntött. A választmány javaslata alapján a közgyűlés Kamermayer Károlyt választotta az egyesített Budapest első polgármesterének, akinek ősei a 18. században telepedtek le Pesten. Apja, Kamermayer János jómódú iparos, anyja, Emmerling Anna pesti patriciusok leszármazottja volt. Az 1829-ben született fiuk, Károly a gyöngyösi középiskolai éveket követően az egri érseki líceumban, majd a pesti egyetem jogi karán tanult. 1848 elején már a pozsonyi országgyűlési ifjak között találjuk, a szabadságharc idején pedig önkéntes honvédként szolgált. Jogi tanulmányait csak a szabadságharc bukását követően fejezte be. Előbb a pesti Kényszerítő Dologháznál helyezkedett el, majd 1861-től Buda város főjegyzője lett. Kamermayert 1873 után még három alkalommal, 1879-ben, 1885-ben és 1891-ben is újraválasztották, így egészen 1896-ig állt a főváros élén. Egy

évvél később, Abbáziában (ma Opatija) halt meg.¹ A kiállításon a Kamermayer Károly névnapja alkalmából 1890-ben kiadott, a Belváros rendezésekor elbontott régi pesti városháza ábrázolásával díszített emlékalbum, valamint a Györgyi Giergl Alajos (1821–1863) által még 1861-ben készített Kamermayer-portré látható – utóbbinak külön érdekessége, hogy a portrét festő művész családtörténete a kiállítás egy későbbi tematikus egységében is megjelenik.

A második, a város tereit, az épített örökség történetét bemutató egység központi tárgya egy 1896-ban, a millenniumi ünnepségek tiszteletére készített, a fővárost rendhagyó módon, madártávlati perspektívából ábrázoló térkép, amelyen a fontosabb középületek (például az Opera, az Országház, az Andrássy út épületei, pályaudvarok, kórházak) kis térbeli ábrázolással kiemelve is szerepelnek. A különleges térkép mellett a múzeum képeslapgyűjteményéből látható egy válogatás a századforduló jelentősebb épületeit ábrázoló levelezőlapokból.

A *Lokális identitás – a lakóhely szerepe az identitásban* című tematikus egységben a BTM Fővárosi Képtár képzőművészeti gyűjteményéből láthatók olyan festmények, amelyek elsősorban a 20. századi Budapest legkülönbözőbb lakóhely-típusait ábrázolják, a modernizáció előtti időket idéző belvárosi földszintes háztól a ferencvárosi nyomornegyeden át egészen a modern villág és a második világháború után épült lakótelepekig.

A modern főváros társadalmának létrejöttében rendkívül fontos szerepe van az etnikai és vallási sokszínűségnek. A kiállítás *Olvasztótégyel – etnikai-vallási elemek szerepe az identitásban* című részében ezt a kérdést két tipikus egyéni történet, valamint a hozzájuk kapcsolódó tárgyak reprezentálják.

A reformkorban telepedett le Budán az itáliai származású Pietro Del Medico (1824 körül – 1881). 1847-ben szalámikészítéssel kezdett foglalkozni, az 1848–1849. évi szabadságharc után pedig megalapította a Del Medico Péter és Fia Első Magyar Szalámigyárat. Az üzem a vízivárosi Kacsya utca 17. szám alatt működött. Az alapítónak a cégnévben is megjelenő fia volt Del Medico Ágoston (1860–1901), akinek fából készült büsztje – egy ismeretlen művész alkotása – látható a kiállításon. Del Medico Ágoston unokája volt dr. Del Medico Imre (1923–2019) közíró, akit ma első helyen azonosítanak a család nevével. Del Medico Imrét ma elsősorban közíróként ismerjük: három évtized alatt több tízezer olvasói levelet intézett a legtöbb hazai sajtóorgánumnak. Mind az általa elküldött leveleket, mind a válaszokat precízen archiválta, összegyűjtötte, rendszerezte és történelmi forrásanyagként Budapest Főváros Levéltárára hagyta.²

¹ Életrajzához lásd *Horváth J. András*: Kamermayer Károly, 1873–1896. In: A főváros élen. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei, 1873–1950. Szerk. Feitl István. Bp. 2008. 139–153.

² Del Medico Imre dr. iratai Budapest Főváros Levéltára, BFL XIV.121.

A 20. század elején Löwenstein Arnold jelentős tényezője volt a magyarországi kulturális életnek. Ismeretségi körében előkelő helyet foglaltak el a *Nyugat* írói, Ady Endrét személyesen is támogatta anyagilag. A portré festője, Fényes Adolf, a kecskeméti rabbi fia bizonyára átérezte az 1890-es nősülésekor Kutira magyarosító Löwenstein törekvését: asszimilálódott magyar nagypolgárrá válni. Sorsuk azonban csak egyetlen történelmi pillanatra találkozott, ezen a festményen. Míg Fényes 1920 után töretlenül folytatta pályáját, sőt még a második világháborús vészorszakot és a főváros ostromát is túlélte valamennyivel, addig az 1930-as években elhunyt Löwenstein magyar nevét ma csak néhány képcím és az Ady Endrével való levelezés őrzi.

Budapest 19–20. századi történetét akár az itt letelepedett és polgárosult családok történetén keresztül is meg lehet írni. Erre jó példa a már említett Giergl-Györgyi család, amelynek története a kiállítás ötödik, *Narratívaleléttörténet – hagyomány szerepe az identitásban* című egységében jelenik meg. A család első, Pesten letelepedett tagja, a szabó mesterséget űző Martin Giergl a 18. század első évtizedeiben érkezett Tirolból. Unokája már céhmesterként került a város száz választott polgára közé. A család számos iparost és művészt adott a városnak. Györgyi Giergl Alajos (1821–1863) kora neves festőművésze, Henrik (1827–1871) a korszak egyik legkiválóbb üvegfestő mestere volt. Giergl János és István kártyakészítő üzemet működtetett, amely Első Magyar Játékkártyagyár Rt. néven készített színvonalas tarokk-kártyákat. A rendkívül szerteágazó pesti polgárcsalád rokonságában találjuk a szobrász Marschalkó Jánost (1819–1877), Giergl Henrik lánytestvéreinek férjét, aki többek között a Lánchíd oroszlánjainak munkájáról vált ismertté. Az ötvösmester Giergl Alajos (1793–1868) lányának férjét, Goszleth Istvánt (1850–1913) a korszak jelentős fővárosi fényképészei között tartják számon. A család következő generációja már a századfordulón világvárossá fejlődő Budapesten működött. Giergl Henrik fia, Kálmán (1863–1954) építészként számos fővárosi épület tervezésében vett részt. A család más tagjai is az építészeti pályát választották. A festő Giergl Alajos fiának, Györgyi Géának (1851–1934) köszönhetjük például a Műegyetemet és más középületeket, az Országos Magyar Iparművészeti Társulat igazgatójaként tevékenykedő Györgyi Kálmán fia, Dénes (1886–1961) pedig számos középületnek és több világhiállítás magyar pavilonjának tervezési munkájáról vált ismertté. Az építész szakma a már a 20. században született generáció több tagjára is tovább öröklődött. Goszleth Lajos (1906–1963) munkái közül kiemelendő az óbudai Kiscelli utcai postaépület, Földes László (1959–) nevéhez pedig lakóépületek mellett a Toldy Gimnázium tornacsarnokának tervei fűződnek.³

³ A család történetéhez bővebben lásd *Művészgenerációk. A Györgyi-Giergl család három évszázada*. Szerk. Basics Beatrix – Györgyi Erzsébet. Bp. 2007.

A fővárosi funkcióból fakadt, hogy az egyesítést követően Budapest számtalan új kulturális intézménnyel gazdagodott. A tudományos élet szervezése és működtetése terén fontos szerepet játszó egyetemek és kutatóintézetek mellett a főváros vált az ország közgyűjteményi hálózatának központjává is. Az ország kulturális központjaként Budapest meghatározó szerepet játszott a dualizmus idején a sajtó- és könyvkiadás mellett a színházi élet terén is. A kiállítás *Kulturális elemek szerepe az identitásban* című, hatodik egységében a múzeum plakátgyűjteményéből látható egy válogatás a kultúra különböző eseményeit – színházi és mozielőadásokat, kiállításokat, valamint a Bábszínházat – hirdető plakátokból.

A kiállítás utolsó, *Közösségek szerepe az identitásban* című egységében a városi polgárság önszerveződéséhez, a polgári mentalitást meghatározó civil szerveződéshez kapcsolódó tárgyak láthatók. Az államtól függetlenül létrejött civil szervezetek, egyesületek, klubok és kaszinók megalakulása jól jelzi egy-egy társadalom polgári-sultságát, illetve az adott város urbanizáltságát. A 19. század első felében Pesten sorra alakultak a jótékonyági, temetkezési, sport- és kulturális egyesületek, amelyek nem pusztán az adott cél – legyen az a tagok segítése, egy sportág népszerűsítése vagy éppen a magyar nyelv terjesztése – elérése miatt voltak fontos szerveződések, hanem egyúttal a társas érintkezésben, a polgárság informális hálózatainak megteremtésében is fontos szerepet játszottak. A civil társadalmi önszerveződésben egészen a 20. század elejéig fontos szerepet játszó lövészegyletek mellett az állami szociálpolitika megjelenéséig rendkívüli jelentősége volt a 19. század közepétől folyamatosan alakuló jótékonyági és segélyszervezeteknek is. Míg a 19. század végéig a civil társadalmi szerveződés elsősorban a társadalom elitjét, az arisztokráciát, illetve a nagy-polgárságot, értelmiséget mozgatta meg, addig a századfordulótól már a társadalom egyre szélesebb rétegei – köztük a szervezett munkásság – is megalakították saját szervezeteiket. A szakmai és területi önművelő egyesületek a 19–20. század fordulóján és a 20. század első időszakában éltek első virágkorukat, kultúrházak, könyvtárak építését, színjátszó társulatok és kórusok felállítását inspirálva.

A kiállításban eredetiben kiállított tárgyak mellett a különböző, modern technikai eszközök segítségével kialakított interaktív elemeken is számos műtárgy jelenik meg, digitális változatban. A kiállítás elején található *mozgó kollázs* installáció alapját a múzeum gyűjteményéből származó városképek, grafikák, festmények és archív fotók adják, az interaktív *történeti installáción* pedig, mint említettük, a látogató egy idővonal csúszkáját mozgatva a főváros 1872 és 2004 közötti történetének fontosabb eseményeit tekintheti meg, mintegy kétszáz képpel illusztrálva.